

SLOVOTVORBA A TERMINOLOGIE

Предлагаемый доклад посвящен особенностям образования терминов в их отношении к словарному запасу и функционированию в научных высказываниях. После сжатого рассмотрения традиции изучения терминологии в Чехии (функциональный подход Пражского лингвистического кружка, усилия, направленные на стандартизацию терминологии), рассматриваются типы терминологической номинации, словообразовательная мотивация терминов и современные тенденции их словообразования, в том числе размывание границ между „естественным“ литературным языком и „искусственными“ языками наук. Приводятся ономасиологические и словообразовательные типы терминов, специфические для медицинской терминологии: многословные номинации (колокационные термины), номинации-сокращения, сложные слова и словообразовательные деминутивы.

1. Úvod

Popis termínů zahrnuje jejich stránku onomaziologicko-sémaziologickou a slovotvornou (volba pojmenování a jeho utvárenost, vymezení lexikálního významu a jeho změny), stylistickou a textovou (funkce a hodnocení výrazu v textu) a lexikografickou (definování a kodifikace lexikálního významu). Tradičně se terminy většinou zkoumají pouze jako vrstva ve slovní zásobě, i když řada autorů zdůraznila potřebu zabývat se jimi i v textech (v české lingvistice např. už v roce 1962 K. Hausenblas). Potvrzuje se totiž především, že až textové zapojení výrazu může jednoznačně rozhodnout o jeho terminologické platnosti. V příspěvku poukážeme na některé z uvedených aspektů termínů a zaměříme se přitom na jejich tvoření. Problematiku budeme ilustrovat příklady z lékařské terminologie.

2. Teorie terminologie v české jazykovědě

Základy studia odborného jazyka v historii české lingvistiky vytvořila stylistická teorie Pražského lingvistického kroužku, a to zejména pracemi Havránekovými a Mathesiovými (viz sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* 1932). V Havránkově pojetí funkcí spisovného jazyka a jeho funkčních jazyků (Havránek 1932: 67–70) je vědecký jazyk charakterizován přesným poměrem lexikálních jednotek k vyjadřovanému obsahu, daným definovanými nebo kodifikovanými automatizacemi. Vytváří se tak zvláštní vrstva výrazových prostředků odborných projevů – v české lingvistické tradici označovaných „*odborný jazyk*“, popřípadě „*funkční jazyk*“, které asi nejlépe odpovídají dnešnímu mezinárodně užívanému termínu „*language for special purposes*“ (Nekvapil 2002: 117; doslovny překlad „*jazyk pro speciální účely*“,¹ popř. „*jazyk pro specifické účely*“).

Odborný zájem o terminologii se ve stejné době jako u PLK projevil také v Rakousku (E. Wüster) a v tehdejším Sovětském svazu, a tak vznikly nejstarší školy, které položily teoretické základy pro rozvoj terminologie jako disciplíny.²

Pražská terminologická škola (V. Brand, M. Roudný, R. Kocourek) si stanovila za cíl strukturální a funkční popis odborného jazyka včetně termínů. Prosazovala standardizaci terminologie autoritativními a kvalifikovanými normalizačními institucemi; v návaznosti na tuto snahu byla po druhé světové válce ustanovena Československá normalizační komise pro terminologii při Úřadu pro normalizaci a terminologické oddělení v Ústavu slovenského jazyka SAV. Československý terminologický časopis (jako orgán Československé ústřední terminologické komise) publikoval v letech 1962–1966 výsledky práce českých a slovenských terminologové v té době také začali spolupracovat s oborovými terminologickými komisemi, zejména technickými.³ Zásadou bylo nepřečeňovat terminologický úzus, představuje-li úzus jen úzkého okruhu odborníků, jimž chybí přiměřené povědomí o jazykové kultuře a kteří užívají názvy nevyhovující struktuře spisovného jazyka. Tato myšlenka je dodnes opodstatněná a podnětná.

Autoři spjatí s Pražským lingvistickým kroužkem dále zastávali názor, že by odborný jazyk neměl být ztotožňován s úhrnem lexikálních a frazeologických zvláštností, jimiž se odlišuje od běžného jazyka. Přesto se studiu odborné komunikace jako celku začala věnovat větší pozornost až od 70. let 20. století; ve spojitosti s komunikační a pragmatickou orientací lingvistiky začali lingvisté a sociologové zkoumat, jak probíhá odborná komunikace v každodenní interakci mluvčích (Nekvapil 2002; 2006).

3. Termíny ve slovní zásobě a v odborném textu

Objem vědeckého poznání se zdvojnásobuje průměrně každých pět až patnáct let (Alberts 2003); tento nárůst se odráží v terminologii jako nástroji šíření odborných poznatků. Žádným (přirozeným, národním) jazykem však prakticky nelze pojmenovat přímo a jednoslovně nové objekty a poznatky. Pojmenovací potřeby se tak zpravidla a stále častěji uspokojují tvořením víceslovných termínů.⁴

Lexikální vrstva termínů je značně rozsáhlá a bohatá – podle odhadů odborníků se celkový počet termínů v moderních vyspělých jazyčích pohybuje kolem tří milionů (viz Kraus 1995).⁵ V odborných textech tvoří terminologie většinou 30–80 % slovní zásoby (Alberts 2003) – i proto bývá často považována za jejich typický znak. Termíny se zároveň (v různé míře) dostávají do běžné komunikace.⁶

Terminologie se od běžné slovní zásoby liší především systémovostí a povědomím uživatelů o závaznosti při užívání a o vzorech sociální odpovědnosti za zprostředkování odborné komunikace a přenos poznatků.⁷ Příslušné názvosloví se kolektivně ustanovuje normalizací (na národní i mezinárodní úrovni); v rámci některých terminologií tak vznikají nomenklatury.

Lexikální i celková syntaktická výstavba odborného textu vyžaduje porozumění jevů příslušné odborné oblasti a znalost jejich termínů, včetně jejich náležitého textového začleňování. V současnosti se stále více ověřuje, že práci vědeckých pracovníků ulehčuje a zpřesňuje jednotná internacionální nomenklatura. Přirozené spisovné jazyky se v moderní terminologii (zejména přírodních věd)

sbližují s umělými jazyky: využívají specifické formální nelexikální (nebo dokonce nejazykové) prostředky (např. vzorce, schémata) a výrazy stojící na jejich pomezí (např. mezi slovem a vzorcem); v lékařské terminologii viz např. *CD8+ lymphocyty*, *CD11c*, *Fc_{epsilon}RII*, ve výpočetní technice nebo publicistice *jazyk C++*, *programovat v C++ builder*; *SMS zpravodajství* apod. Uplatňování těchto prostředků v současném českém odborném stylu úzce souvisí s cizojazyčnými, především anglickými vlivy (stále větší část vědecké produkce vzniká přímo v angličtině),⁸ a vede k vytváření „smíšených“ (hybridních) textů.

4. Terminologizace a typy terminologické nominace

Podstatná část termínů vzniká terminologizací, tedy přejímáním slov z běžné slovní zásoby. Někdy bývá chápána jako specifický typ tvoření termínů bez formálních změn (např. Drozd, in: Poštolková 1976: 160), jindy zahrnuje i formální tvoření termínů (Poštolková 1976). Lze tedy rozlišit (Poštolková 1984) terminologizaci: 1. sémantickou, tj. aplikací existujícího pojmenování na nový pojem určitého vědního oboru, 2. syntaktickou, syntakticko-sémantickou, tj. vytváření pojmenovacích sousloví, 3. slovotvornou, tj. veškeré soustavné používání prvků běžného jazyka v terminologických soustavách, 4. sémanticko-slovotvornou, 5. přejatých termínů.

Vedle terminologizace jmen se uplatňuje terminologizace některých slovotvorných způsobů a prostředků, zejména sufixů (viz chemické názvosloví), přičemž se někdy kombinuje terminologizace jmen a sufixů (v medicíně např. *jehelec* = držák jehel, *kruhový řezač* – chirurgický nástroj, v počítačové technice *webový prohlížeč*, *snímač čárových kódů*, *čteč/čtečka paměťových karet* apod.). Terminologizační funkci mají také gramatické kategorie, jako např. kategorie ženského rodu ve sportovních názvech (*košíková*, *vybíjená*), nebo množné číslo u látkových či abstraktních jmen (srov. *tuky*, *stíny*).

Chápeme-li tedy terminologizaci šíře (onomaziologicky), lze rozlišit terminologickou nominaci primární a sekundární; podle odlišné motivace a výsledků tak např. Sager (1997) rozlišuje primární a sekundární tvoření termínů. Při primárním tvoření nemá termín žádný přímý předchozí jazykový model, ačkoliv mohou existovat více či méně přísná pravidla jeho tvoření. Při sekundárním tvoření vždy existuje model termínu s vlastní motivací, jde tedy o reterminologizaci. Zatímco k primárnímu tvoření může docházet spontánně, sekundární tvoření lze navrhnut a usměrnit. Sekundární tvoření se častěji řídí normami než primární tvoření, protože je třeba vznik nových termínů zdůvodnit, a to i odkažem na existující termíny.

Podle Sagera souvisí primární tvoření s tvorbou pojmu jako výsledkem vědecké a technické inovace nebo změny v jazykovém společenství, a proto k němu dochází zpravidla v rámci jednoho jazyka. Při sekundárním tvoření vzniká nový termín pro existující (známý) pojem, a to ve dvou situacích: mění-li se název z důvodu revize terminologie (např. pro tvorbu standardizačních dokumentů),

nebo při převádění vědeckého a technického poznatku do jiného jazykového společenství. V autorově pojetí však sekundární tvoření neznamená překlad, i když mezi oběma procesy existují paralely, např. při obou může docházet zároveň k rekonceptualizaci původního obsahu. Tento pohled se nám jeví vzhledem ke složitosti a komplexnosti procesů při obou těchto typech tvoření termínů poněkud zjednodušený až schematický. U konkrétních termínů navíc může být rozlišení primárního a sekundárního tvoření relativní. Přesto by bylo užitečné zjistit poměr jejich uplatnění v terminologii obecně i v dílčích terminologických soustavách, a to jak v rámci jednoho jazyka, tak konfrontačně. V současnosti totiž představuje sekundární tvoření především převádění anglických termínů do národních jazyků a lze předpokládat, že v budoucnu bude vzhledem k dominantnímu postavení angličtiny v odborném jazyce ještě významnější (Humbley 2006).

5. Tvoření termínů v současné odborné komunikaci

Pro tvorbu terminologie (na rozdíl od běžných slovotvorných procesů, mnohdy provázených nadbytečností (viz Sager 1997) je přiznačné povědomí o existujících slovotvorných modelech; viz např. pojmenování nositelů příznaku náchylnosti k onemocnění nebo nemocných: *alergik, migrénik, cholerik, neurotik, paranoik, reumatik*. Především v zájmu normalizace terminologie se tak často tvoří podle dopředu dohodnutých pravidel, např. se vytvářejí příslušné slovní čeledi, vyjadřující vzájemnou souvislost příbuzných pojmu, čímž se mj. potvrzuje systémovost, nosnost a reprodukovatelnost termínů. Ve slovotvorném terminologickém systému se tak sémanticky specifikují slovotvorné prostředky, v češtině např. sufix *-dlo* pro pojmenování prostředků (z lékařského prostředí: *vyluhovadlo, dávidlo, omývadlo, kloktadlo, projímadlo, leptadlo, obinadlo, ohlušovadlo*), *-ivo* pro označení materiálů (*obvazivo, zdivo, stelivo*) apod. Slovotvorná modelovost termínů v lékařských nomenklaturách (zejména anatomické, klinické a farmaceutické) se výrazně projevuje při tvoření kompozit (*extraezofageální manifestace gastroezofageální refluxní choroby*) a prefixálně derivovaných názvů (*antipsychotika, antiarytmika, antihypertenziva, antibiotika, antidepresiva; antirefluxní, antirenální, antispermatický*).

Příslušné formální (strukturní) typy termínů se vždy zcela neshodují s typy pojmenování běžného jazyka. Masár (1978) rozlišil: I. termíny – slova, II. termíny – spojení slov: 1. rozložitelné: a) volné spojení, kde je každý komponent termín a každý může vstupovat do dalších svazků (*kvantová mechanika*), b) vázané spojení slov, jehož komponenty nemusí být samostatně termíny (*pastýřská kapsička*), 2. nerozložitelné – termíny frazeologismy, III. kombinace slova a symbolu (*uran-235*). Podobně také Felber (1988) zaznamenal, že termínem může být nejen slovo nebo skupina slov, ale také písmeno nebo grafický symbol, zkratka, akronym, notace apod.⁹

Z hlediska motivace (motivovanosti) patří termíny jak k slovům motivovaným (popisným), tak nemotivovaným (značkovým); původní (etymologická)

motivace termínů se často ztrácí, a to zejména definicí. Víceslovné termíny jsou však vždy motivovány; lze u nich rozlišit celkovou strukturní (syntaktickou) motivaci a potenciální motivaci jejich částí, a to slovotvornou (vnitřně-strukturní) nebo sémantickou (sémantickou terminologizaci). Termíny charakteru popisných sdružených pojmenování představují v podstatě zkratkovitou definici označované skutečnosti (*chřipka se zánětem plic; chronická obstrukтивní nemoc dýchacích cest*), na druhé straně i u víceslových termínů dochází k zastření původní motivace (*sebris dromedaria* – horečka označená podle teplotní křivky připomínající hřbet velblouda).

Při tvoření termínů se jako hlavní tendence (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol. 1989: 267) projevují především: 1. růst produktivnosti řady modelů (typů), na jejichž základě se tvoří pojmenování základních kategorií (procesů, předmětů, osob), 2. zvýšení pravidelnosti slovotvorných modelů (typů), 3. úsilí specializovat slovotvorné prostředky k vyjádření jistých významů. Problémem v oblasti víceslových termínů je samostatnost a terminologická platnost jejich jednotlivých součástí, zejména slovesných.

Vedle vlastního (formálního) tvoření termínů se v terminologických soustavách uplatňují další zdroje jejich obohacování – především přejímání cizích termínů, obrazné tvoření a deproprializace; tyto procesy však ponecháme v našem příspěvku stranou.

6. Slovotvorné typy termínů specifické pro lékařské názvosloví

6.1. Víceslovné pojmenovací jednotky

Nejvýraznější slovotvorný typ lékařských termínů představují víceslovné pojmenovací jednotky. V české lingvistice se tradičně mluví o víceslových názvech, nověji o *kolokacích*. V obou případech se označují lexikální jednotky charakterizované syntagmatičností (syntaktickou utvářeností) a pragmatickou stránkou (ustáleností, konvenčností).

Víceslovním odborným názvům v češtině se zaměřením na lékařskou terminologii jsme se věnovali samostatně v příspěvku na konferenci v Minsku (Bozděchová 2006); při klasifikaci kolokací jsme je označili jako *termínové kolokace*. Na toto pojednání zde navazujeme, avšak v pojednání o termínech je označujeme jako *kolokační termíny*. Pojmenovávají substance konkrétní (substancity označujícími části a orgány lidského těla, lékařské nástroje, zařízení, léčiva atd. a osoby či instituce z oblasti lékařství a zdravotnictví) i abstraktní (substancity označujícími tělesné – fyzické i psychické – stavy lidí a poruchy zdraví – onemocnění, poranění, jejich symptomy apod., substancity verbálními – zejména změny a procesy probíhající v lidském organismu, jejich výsledné stavy, lékařské a léčebné procesy, postupy, metody atd.).

Většina lékařských kolokačních termínů je nominálních, často v nich dochází k terminologizaci běžných substantiv i adjektiv, viz např. *náhlá příhoda břišní, žilní štěp, cévní stopka, zaprášení plic, srdeční selhání, světélkující bakterie*

apod.¹⁰ Vesměs realizují onomaziologické kategorie se složeným onomaziologickým příznakem, u něhož zpravidla bývá (v souladu s potřebou pojmenovat obsah přesně a jednoznačně) explicitně vyjádřen onomaziologický motiv i onomaziologický spoj.

V našem materiálu jsou zastoupeny lékařské kolokační termíny s řídícím substantivem, hierarchicky jednoduché i vyššího řádu, nejčastěji dvoučlenné a tříčlenné, maximální zaznamenaný počet je šest členů (pět členů u postupné determinace – nejčastější jsou však termíny s dvěma rozvíjejícími přívlastky, viz *akutní promyelocytární leukémie, pluripotentní kmenové buňky*). U kolokací s attributivní determinací je velmi časté hromadění neshodných substantiv v genitivu – i blíže rozvítilých (*poruchy složení bazální membrány tubulů, delece distální části krátkého raménka X chromozomu*).

6.2. Zkratková pojmenování

Vedle jednoslovných a víceslovných názvů se v lékařské terminologii významně uplatňují pojmenování zkratková (abreviační), systémově i komunikačně značně vytížená.

Zkracování není v lékařské komunikaci novým jevem – od nejstarších dob se hojně užívalo zkratkovat, a to zejména latinských, později i českých, v poslední době také anglických; viz např. *O* (*output* = výdej), *BMI* (*body mass index* = index tělesné hmotnosti), *IAD* (*Internet Addiction Disorder* = porucha ze závislosti na internetu) apod. Mezi novými a novějšími zkratkami se začínají více tvořit zkratky založené na termínech eponymických, viz např. *ZES* – *Zollingerův-Ellisonův syndrom*.

Zkratky se vesměs zakládají na nominálních kolokačních termínech nebo kompozitech, a to především internacionálních; odrázejí modelovost tvoření těchto kompozit (srov. *EKG* = *elektrokardiogram*, *EEG* = *elektroencefalogram*, *EMG* = *elektromyogram* apod.). Převládají zkratky iniciálové, které se jako termíny užívají buď samostatně (*celotělová pozitronová emisní tomografie*: *PET*, *multidetektorové CT*, *extrakční GH*), nebo nesamostatně v syntagmatu s řídícím substantivem v postpozici (*chromozom X*) nebo v antepozici (*CT-angiografie*, *MR-angiografie*). Vznikají tak zkratkové (termínové) kolokace. Tvoření těchto kolokací je paralelní a funkčně splývá se zvláštním typem abreviačně-kompozičního tvoření, při němž má 1. člen pojmenování nelexikální podobu (např. číslice), jeho výsledkem jsou iniciálová a značková abreviační kompozita, jako např. *HHV-8* = *KSHV* (tj. lidský herpetický virus 8 vyskytující se při vzniku Kapošiho sarkomu). V širším kontextu lze původ těchto pojmenování spojovat s vlivem angličtiny na češtinu, viz postavení morfologicky neztvárněných adjektiv nebo jejich zkratek v antepozici k řídícímu substantivu, např. *ADP-ribosylová část, 11 alfa-hydroxyprogesteron plísně*.¹¹

6.3. Kompozita

Požadavku explicitnosti a přesnosti vyjádření specifického odborného obsa-

hu vyhovuje vedle tvoření víceslovných termínů také skládání (proto bývá kompozice, zejména sekundární, více zastoupena v terminologii než u neodborných názvů).¹²

V lékařské terminologii jsou zastoupena kompozita latinského a řeckého původu (*oligochozie, temporomandibulární*), česká kompozita se většinou tvoří jejich překladem nebo nápodobou (lat. *nasofrontalis* – *nazofrontální, nosočelní*). Specifická jsou kompozita koordinační (většinou adjektivní) se slučovacím poměrem mezi členy a s binaritou, příp. reciprocitou významů členů v celkovém významu (např. místní nebo směrový), produktivní především v anatomickém názvosloví (*duhovkorohovkový, dextrosinistrální = pravolevý, anterodorzální = předozadní, hlavopazný*). Právě anatomické a podobně klinické a fyziologické termíny vykazují vysoký stupeň modelovosti tvoření (*arboviru, togaviry, flaviviry, bunyaviry, nairoviry, orbiviry, vesikuloviry, rhabdoviry, arenaviry, echoviry; vazomotorický, vazoneuróza, vazomotor, vazopatie, vazolabilní, abdominoskrotální, abdominovaginální, abdominovezikální*).

V lékařské terminologii zcela převládá vlastní skládání a komplexní kompoziční postupy (kompozičně-derivační a kompozičně-abreviační), čistá kompozice se vyskytuje u některých typů substantivních termínů (např. hierarchicky klasifikujících v anatomických a klinických soustavách, viz *termoreceptor, interoreceptor* = buňky nebo orgány). Složené termíny se téměř netvoří juxtapozicí, spřežky bývají u pojmenování chemických aj. sloučenin. Jsou to názvy převážně přejaté nebo hybridní, někdy formálně přecházejí k čisté kompozici (jako vlastní složeniny s nulovým konektémem), srov. např. *proteino-lipidový* a *hydroxymočovina, sulfonylmočovina*. Právě hybridní kompozita zaznamenávají v kontextu sílícího vlivu cizích jazyků (angličtiny) na češtinu v současné odborné (i neodborné, zejména publicistické) komunikaci značný nárůst (viz Mitter 2006).

U sekundární kompozice (rekompozice) jsou produktivní zejména (determinační) kompozita se složenou onomaziologickou bází, viz např. *mikropatologie* (drobnohledné vyšetření změn tkání ve vztahu k nemoci), *polyneuromyozitida, mukopolysacharidóza* apod. Při sekundární kompozici dochází k postupné opakování hierarchizaci obsahu obdobně jako při tvoření kolokací vyššího řádu, viz např. *kardiogram* (= záznam srdce) – *elektrokardiogram* (= záznam elektrického potenciálu srdce), podobně *fyziologie* – *elektrofyziologie* atd.

6.4. Slovotvorná deminutiva

V terminologii tradičně využívaným typem pojmenování jsou (slovotvorná) deminutiva. Na rozdíl od neterminologických deminutiv není jejich primární a jedinou funkcí vyjadřovat menší míru ani příznak expresivnosti či (citového) hodnocení, nýbrž funkce pojmenovací (pro specifikační významy).

Lékařské terminologii vyhovují deminutiva zejména sémanticky (jejich význam se většinou zakládá na kvantitativní modifikaci lexikálního významu základových slov); pojednání kvantity (a šíře kvanta) je pro mnoho denotátů lékař-

skými termíny pojmenovaných velmi podstatný (menší části těla, orgány apod.). Jsou zastoupena zejména u názvů anatomických; užívají se jak samostatně (*sval*, *kuželík*, *pupínek*, *neštovička*), tak jako součást kolokačních termínů (*sběrné kanálky*, *ledvinná pánvička*, *blanitá ramínka*).

Deminutivní povaha internacionálních i domácích lékařských termínů se často zakládá na původních latinských nebo řeckých deminutivech; v češtině bývá do značné míry zachována i slovotvorně (*alveolus – plícní sklípek*: lat. *alveus* = dutina), *radicula* – kořínek; lat. *radix* = kořen).

7. Závěr

Jak jsme se na příkladech z českého lékařského názvosloví pokusili doložit, terminologie svými vlastnostmi lexikálně-sémantickými, slovotvornými i textovými představuje specifickou, tradiční a zároveň dynamicky se proměňující složku slovní zásoby jazyka.

Tvoření termínů motivované rozvojem kognitivních procesů a potřebami odborné komunikace je vědomou aktivitou odborníků (ideálně ve spolupráci s lingvisty) odlišující se od slovotvorných procesů v běžné slovní zásobě především vyšší modelovostí, zároveň podporující závaznost při jejich užívání. Současná česká lékařská terminologie zahrnuje tradiční typy slovotvorné (termíny víceslovné, zkratky, kompozita, deminutiva) i lexikální (termíny obrazné, eponymické, internacionální). Zejména mezi novými termíny však zároveň narůstá podíl terminologizace cizích, zejména anglických pojmenování a adaptace internacionálních slovotvorných elementů. Podobně jako v jiných jazycích se tak prohlubuje internacionální charakter současné české terminologie.¹³

POZNÁMKY

¹ Viz též např. Čmejrková 1996.

² Viz Maglie (2005: 59–60); Bozděchová (2007).

³ O normalizaci české terminologie jako současti péče o kulturu spisovného jazyka viz podrobněji Tejnor (1968).

⁴ Kocourek (1979) uvádí, že právě lexikální fráze mají prakticky neomezené možnosti pojmenovávat pojmy. Avšak Stoffa, Krobotová (2002), konstatují, že právě v oblasti odborné existují omezení využití některých vyjadřovacích prostředků jako prvků terminologických sousloví (číslovky, spojky, předložky), jiné v nich nejsou frekventované vůbec (citoslovce, částice).

⁵ Rozsah lékařské terminologie ilustruje údaj, který uvádí Doležal (1999): Stručný lékařský slovník obsahuje cca 20 000 termínů, český lékař jich užívá aktivně v průměru asi 8000.

⁶ V případě lékařské terminologie k tomu dochází hlavně vlivem vzdělanosti, lékařské osvěty a médií, napomáhá i povinnost lékaře informovat pacienta.

⁷ Jelínek (1955) konstatuje, že se to projevuje nemožností záměny termínu neterminologickým lexikálním prvkem v odborném stylu.

⁸ Gajda (2001) zaznamenal, že v angličtině vycházejí témačtyř pětiny současné odborné literatury ve světě.

⁹ Slovotvornou rozmanitost a specifičnost termínů přehledně popsala také např. Buzássyová (1983: 137).

¹⁰ Typům a sémantice adjektiv jsme se podrobně věnovali samostatně (Bozděchová 2003a).

¹¹ V současné komunikaci se užívají celkem běžně, srov. např. *SIM karta*, *GSM banking*, *m-magazín* apod.

¹² Jak uvádí Šlosar (1999: 78–79) kompozice hraje v současné češtině výraznější úlohu než v minulosti právě v terminologii v souvislosti s rozvojem terminologických soustav (v době praslovanské byly její úlohou speciální okruhy nejen terminologické, ale i popisně charakterizační a onymické).

¹³ Text vznikl v rámci grantového projektu VZ MSM 0021620825 „Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor“.

LITERATURA

- ALBERTS 2003: M. Albert. Terminology in South Africa. – www.sun.ac.za/wat/translex/ALBER99d.html, 21.1. 2003.
- BOZDĚCHOVÁ 1994: I. Bozděchová. Tvoření slov skládáním. ISV nakladatelství. Praha, 202 s.
- BOZDĚCHOVÁ 2003a: I. Bozděchová. Relační (desubstantivní) adjektiva v odborné lékařské terminologii. – Naže řec 86/2, 71–81.
- BOZDĚCHOVÁ 2003b: I. Bozděchová. Nové internacionality v odborném stylu. – Internacionality v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference Praha, 16.–18. června 2003. Ústav pro jazyk český AV ČR. Praha, 42–47.
- BOZDĚCHOVÁ 2006: I. Bozděchová. Víceslovné odborné názvy v češtině (se zaměřením na lékařskou terminologii). – Funkcyjanal'nyja aspekty slovačtvarennja. Daklady IX Mižnarodnej naukovaj kanferencij Kamisii na slavjanskamu slovačtvarennju pry Mižnarodnym kamiteče slavista. Minsk/Belarus' 9–14 kastryčnika 2006 h. VTAA „Prava i èekonomika“. Minsk, 288–301.
- BOZDĚCHOVÁ 2007: I. Bozděchová. Teorie terminologie v historických a obsahových proměnách. – Co všechno slovo znamená. Sborník příspěvků věnovaných profesorce PhDr. Marii Čechové, DrSc. Univerzita J. E. Purkyně. Ústí nad Labem, 65–71.
- BUZÁSSYOVÁ 1983: K. Buzássyová. Dynamika v odbornej terminológii. – Jazykovedný časopis 34/2, 132–144.
- ČMEJRKOVÁ 1996: S. Čmejrková. Jazyky pro speciální účely. – Čeština, jak ji znáte i neznáte. (S. Čmejrková, F. Daneš, J. Kraus, I. Svobodová). Academia. Praha, 184–187.
- DOLEŽAL 1999: A. Doležal. Lékařský slang a úsloví. Galén. Praha, 87 s.
- FELBER 1988: H. Felber. Všeobecná teória terminológie. – Kul'túra slova, 20/5, 129–135.
- GAJDA 2001: S. Gajda. Styl naukowy. – Współczesny język polski. Ed. J. Bartmiński. UMCS Lublin, 183–199.
- HAUSENBLAS 1962: K. Hausenblas. K specifickým rysům odborné terminologie. – Problémy marxistické jazykovědy. Praha, 248–262.
- HAVRÁNEK 1932: B. Havránek: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. – Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha, 32–84.
- HORECKÝ, BUZÁSSYOVÁ, BOSÁK A KOL. 1989: J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák a kol. Dynamika slovné zásoby súčasnej slovenčiny. Veda, Bratislava, 429 s.
- HUMBLEY 2006: J. Humbley. Metaphor and Secondary Term Formation. Cahiers du CIEL 2000–2003: La métaphore: du discours général aux discours spécialisés. Université Paris 7 Denis Diderot, 199–212.

- CHARITONČIK 2004: Z. A. Charitončik. Očerki o jazyke. MGLU. Minsk, 363 s.
- JELÍNEK 1955: M. Jelínek. Odborný styl. – Slovo a slovesnost 16/1, 25–37.
- KOCOUREK 1979: R. Kocourek. Lexical phrases in terminology. Travaux de terminologie, 1, 123–153.
- KRAUS 1995: J. Kraus. K vývojové dynamice vědecké komunikace. – Termina 94. Pedagogická fakulta TU v Liberci a ÚJČ AV ČR, 81–94.
- MAGLIE 2005: R. Maglie. Words and Terms in Medical English: a Linguistic Study for Translation Purposes. PhD thesis in Teoria e Prassi della Traduzione: Percorsi interculturali europei, Archivio di Stato di Firenze.
- MASÁR 1978: I. Masár. O lingvistickom opise terminológie. – Kul'túra slova 12/10, 334–340.
- MITTER 2006: P. Mitter. Kompozice v kontextu současné češtiny. Acta Universitatis Purkyningarae 127. Ústí nad Labem, 165 s.
- NEKVAPIL 2002: J. Nekvapil. Sociolingvistický pohled na vývoj odborných jazyků. – Přednášky z XLV. běhu Letní školy slovanských studií. FF UK. Praha, 117–132.
- NEKVAPIL 2006: J. Nekvapil. The Development of Languages for Special Purposes. – Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society. Ammon, U., Dittmar, N., Mattheier, K. J., Trudgill, P., eds. Walter de Gruyter – Berlin – New York, 2223–2232.
- POŠTOLKOVÁ 1976: B. Poštolková. Čeští lingvisté o odborné terminologii. – Naše řeč 59/3, 158–161.
- POŠTOLKOVÁ 1984: B. Poštolková. Odborná a běžná slovní zásoba. Academia. Praha, 123 s.
- SAGER 1997: J. C. Sager. Term Formation. Handbook of Terminology Management, Vol. 1: Basic Aspects of Terminology Management. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia, 25–41.
- STOFFA, KROBOTOVÁ 2002: J. Stoffa, M. Krobotová. Terminologie v mezipředmětových vztazích technické výchovy a českého jazyka. – Termina 2000. Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000. Galén, Praha, 223–227.
- ŠLOSAR 1999: D. Šlosar. Česká kompozita diachronně. Brno, 134 s.
- TEJNOR 1968: A. Tejnor. Normalizace terminologie jako součást péče o kulturu spisovného jazyka. – Slovo a slovesnost 29/3, 303–312.

KRYSTYNA WASZAKOWA

DERYWACJA SŁOWOTWÓRCZA A SEMANTYCZNA

В статье исследуются факторы, позволяющие определить статус неологизма (дериват семантический или словообразовательный). При анализе различных механизмов создания новых структур поднимается проблема границ между словообразовательной полисемией и омонимией. Особое внимание уделяется интенсивному влиянию заимствований (в основном – англизмов) на развитие словарного состава польского языка и прежде всего – на неосемантизмы и словообразовательные неологизмы.

1. Wprowadzenie

Spotykane w różnych źródłach definicje *neologizmu* utożsamiają go z *innowacją językową* i w większości wypadków traktują jako nową jednostkę systemu językowego¹. Za najbardziej typowe innowacje uznawane są neologizmy leksykalne, ze względu na genezę i strukturę różnicowane na: zapożyczenia wyrazowe z innych języków (np. *cheerleaderka*, *klikać*, *snowboarding*, *touchpad*), neologizmy słowotwórcze (typu *deunioeuropeizacja*, *imprezowicz*, *wyksztalceniec*), neologizmy frazeologiczne (w rodzaju *afera teczkowa*, *fundusz pomocowy*, *karta kredytowa*, *schładzanie gospodarki*) oraz neologizmy znaczeniowe, inaczej neosemantyzmy, czyli istniejące w systemie wyrazy używane w nowym znaczeniu, takie jak np. *linia* ‘seria produktów danej firmy’ (por. *Nowa linia kremów Yves Rocher*), *kondominium* ‘wielorodzinne domy lub ich zespoły ogrodzone i strzeżone przez ochroniarzy i kamery’, *kwit* ‘dowód działań niezgodnych z prawem, nieetycznych, z reguły wymierzonych przeciwko interesowi państwa i jego obywateli; dowód kompromitujący kogoś’². Nietrudno zauważać, że jest to podział bardzo ogólny, a zakresy niektórych z wyodrębnionych typów neologizmów krzyżują się.

Z lektury definicji podanych przy hasłach *neologizm* i *neosemantyzm* w tych spośród powojennych leksykonów polszczyzny, które je zamieszczają, wynika, że w słownikach najnowszych oba pojęcia są opisane trochę dokładniej niż we wcześniejszych. I tak, SJPD³ leksem *neosemantyzm* opatruje kwalifikatorem *językoznawczy* i objaśnia: „wyraz, który otrzymał nowe znaczenie; neologizm semantyczny, nowoznacznik”⁴.

Z kolei najnowszy USJP⁵ podaje definicję, w której neosemantyzacja może dotyczyć zjawisk zarówno systemowych, jak i tekstowych, por. „neosemantyzm [...] jęz. «wyraz, który nabrał nowego znaczenia lub jest używany w nowym znaczeniu; neologizm semantyczny».

Ze zrozumiałych względów charakter szczególny ma hasło problemowe *neologizmy* w NSPP⁶ – opis neosemantyzmów został wzbogacony o dodatkowe tre-